

OBSAH

Studie

- Michael Diefenbacher*, Obchod norimberského patriciátu orientovaný na východ na příkladu Tucherů v době kolem roku 1500 (přeložil Tomáš Rataj) 7
- Kai Wenzel*, Konfese a chrámová architektura. Dva luteránské kostely v Praze v předvečer třicetileté války. I. díl (přeložil Tomáš Rataj) 31
- Oldřich Kortus*, Praha za saského vpádu v letech 1631 a 1632 105
- Hana Zimmerbáková*, Institucionální a ekonomické podmínky Stavovského divadla v první polovině 19. století..... 185
- Tomáš Jelínek*, Politika pražské radnice v oblasti tělovýchovy a sportu do roku 1938..... 201

Recenze

- Miroslav Flodr, Brněnské městské právo po smrti notáře Jana (1359–1389) (*Dominik Budský*) 232
- Pamětní kniha města České Lípy 1461–1722, (ed.) Ivana Ebelová a kol. (*Dominik Budský*)..... 234
- Krzysztof Kopiński, Gospodarcze i społeczne kontakty Torunia z Wrocławiem w późnym średniowieczu (*Olga Fejtová*) 236
- Vladimír Segeš, Prešporský pitaval. Zločin a trest v stredovekej Bratislave (*Petr Kreuz*)..... 240
- Karolina Adamová – Jiří Šouša, Spravedlnost v českém výtvarném umění (*Petr Kreuz*) 246
- Z Bardejova do Prešporuku. Spoločnosť, súdnictvo a vzdelanosť v mestách v 13.–17. storočí, (edd.) Enikő Csukovits – Tünde Lengyelová (*Petr Kreuz*)..... 248
- Ingo Koppenborg, Hexen in Detmold. Verfolgung in der lippischen Residenzstadt 1599–1669 (*Petr Kreuz*) 259
- Ondřej Jakubec a kol., Ku věčné památce. Malované renesanční epitafy v českých zemích (*Kateřina Jiřová*) 262
- Herbert Haupt, Das hof- und hofbefreite Handwerk im barocken Wien 1620 bis 1770. Ein Handbuch (*Zlata Brátková*) 265
- Die Nachlassverzeichnisse der Einwohner der Stadt Pernau 1702–1800, (ed.) Raimo Pullat (*Olga Fejtová*) 274

Praha Mozartova. Kulturní a společenský život v Praze 1780–1800 (<i>Jan Randák</i>).....	277
Andreas Schulz, Lebenswelt und Kultur des Bürgertums im 19. und 20. Jahrhundert (<i>Romana Mynaříková</i>)	281
Monumentální syntéza dějin města Vídně: Wien. Geschichte einer Stadt, (Hrsg.) Peter Csendes – Ferdinand Oppl; Ferdinand Oppl, Wien im Bild historischer Karten. Die Ent- wicklung der Stadt bis in die Mitte des 19. Jahrhunderts (<i>Jiří Pešek</i>)....	284
Berlin, Divided City. Second German Studies Workshop, Austin (<i>Tomáš Nigrin</i>).....	298
Katowickie wodociągi, Rejonowe Przesiębiorstwo Wodociągów i Kanalizacji w Katowicach, (ed.) Jan Psiuk (<i>Jaroslav Jásek</i>).....	300
Blanka Soukupová – Andrzej Stawarz – Zuzana Jurková – Hedvika Novotná, The Central European City as a Space for Dialogue? (Examples: Prague and Warsaw) (<i>Tomáš Jelínek</i>)	303
Hamburg im „Drittten Reich“ (<i>Nina Lobmann, přeložil Jiří Pešek</i>).....	307
<i>Jitka Holíková</i> , Výběrový soupis pragensií za léta 2003–2006	319
Seznam vyobrazení	554
Seznam autorů.....	555

Der Handel des Nürnberger Patriziats nach Osten – Das Beispiel Tucher um 1500

Michael Diefenbacher

Obchod německého patriciátu orientovaný na východ v době kolem roku 1500 na příkladu Tucherů

Na základě detailní analýzy pramenů uchovávaných v Městském archivu v Norimberku, tj. v první řadě písemností městského soudu, zpřesňuje příspěvek pohled na dosud spíše marginálně chápané obchodní aktivity norimberské patricijské rodiny Tucherů v Čechách na prahu raného novověku. Činnost Tucherovské obchodní společnosti (1440–1646) měla několik regionálních těžišť, mezi které patřily kolem roku 1500 i Čechy a Podunají. Příspěvek seznamuje se jmény obchodních partnerů Tucherů v jejich podnikání na území Čech i se strukturou obchodovaných komodit.

Der Beitrag geht dem Engagement Nürnberger Unternehmer in Böhmen und dem Handel des Nürnberger Patriziats mit diesem Raum nach. Er konzentriert sich dabei auf die Handelsgesellschaft der Nürnberger Patrizierfamilie Tucher um 1500. Diese ist seit ca. 1440 als eigenständige Handelsgesellschaft belegt. Ihre frühen geographischen Schwerpunkte lagen in Mitteldeutschland (Leipzig) und Posen, in Böhmen, Ungarn und Österreich, in Oberitalien (Venedig) sowie im Bodenseeraum und Schweizer Mittelland. Ebenfalls früh existierten Verbindungen nach Flandern (Antwerpen) und Lyon. Das Warensortiment umfasste Leinwand und andere Tuche, Seidenstoffe und Seidenwaren, Samt und Samtwaren, Gewürze, Südfrüchte, Metalle und Metallwaren, Leder, Felle, Häute und Pelze. Unter Anton II. (1457–1524) und Hans IX. (1452–1521) und noch in weit stärkerem Maße unter Linhart II. (1487–1568) und Lorenz II. (1490–1554) erfolgte eine starke Konzentration der Geschäfte auf Genf und Lyon, wo die Tuchersche Handelsgesellschaft zu einer der bedeutendsten deutschen Vertretungen aufstieg.

Der Untersuchungszeitraum konzentriert sich auf die Phase vor der endgültigen Hinwendung nach Genf und Lyon. Es wird versucht, für den Zeitraum zwischen 1480 und 1530 anhand der seriellen Überlieferungen des Nürnberger Stadtgerichts den bislang aus der Forschung zu gewinnenden Eindruck, der Tuchersche Handel sei fast ausschließlich nach Westen (Antwerpen, Lyon, Spanien) und Süden (Mailand, Venedig), allenfalls noch nach Norden (Leipzig), aber nur in ganz geringem Maße nach Polen, Schlesien, Böhmen und in den Donaauraum ausgerichtet gewesen, zu revidieren. Der Vergleich der in den Stadtgerichtsbüchern festgehaltenen Lieferanten und Abnehmer der Tucherschen Handelsgesellschaft bzw. deren Geschäftspartner miteinander ergibt ein ziemlich genaues Bild des geschäftlichen Umfeldes, in das das Handelshaus eingebunden war. Ferner ermöglicht er es, den bislang für die Tucher formulierten Warenkatalog sowie die geographische Ausdehnung ihres Handels differenzierter zu betrachten.

Leider ist es nicht möglich, im untersuchten Zeitraum detailliertere Aussagen über das wirtschaftliche Potential der Tucher und ihrer Familiengesellschaft zu machen. Dennoch lässt sich aus der Auswertung der vorliegenden Quellen das bisherige Forschungsbild zum tucherischen Handel deutlich modifizieren. Im Gegensatz vor allem zu der Überlieferung des Tucherschen Familienarchivs ab den 1520er Jahren zeigen die zeitlich früheren Einträge in den Stadtgerichtsbüchern eine weitaus stärkere Ausrichtung der Geschäftstätigkeit der Tucher nach Osten, als dies bisher gesehen wurde. In der Zeit zwischen 1480 und 1520 spielen Genf und Lyon zwar auch schon eine große Rolle, der Bodenseeraum, Sachsen, Polen, Schlesien, Böhmen und die Donauländer treten jedoch kaum hinter sie zurück. Die Beziehungen zu den Niederlanden und nach Italien können über ihre Geschäftspartner und das Warensortiment erschlossen werden, dasselbe gilt auch für den Osten. Die Ursachen für die offensichtliche Verschiebung der geographischen Schwerpunkte des tucherischen Handels nach 1520 sind leider nicht deutlich auszumachen. Äußere Anlässe – die Türkenbedrohung und die Entdeckungen – können nicht oder nicht allein den Ausschlag gegeben haben. Vielleicht sind die Ursachen für die Veränderungen in der „Handelspolitik“ im Wechsel der Firmenleitung von Anton II. zu Linhart II. zu suchen.

Konfession und Kirchenbau. Zwei lutherische Gotteshäuser in Prag am Vorabend des Dreißigjährigen Krieges (Teil 1)

Kai Wenzel

Konfese a chrámová architektura. Dva luteránské kostely v Praze v předvečer třicetileté války. (I. díl)

Studie jako celek ověřuje na příkladu dvou luteránských kostelů postavených po vydání Majestátu Rudolfa II. v městech pražských, tj. kostela Nejsvětější Trojice na Malé Straně a sv. Salvátora na Starém Městě, tezi Heinze Schillinga formulovanou pro dějiny umění, že konfesijní rozdíly se nejvýrazněji projevují v architektuře a urbanismu. První díl se soustřeďuje na staroměstský luteránský chrám. Příspěvek na pozadí paradigmatu o konfesionalizaci věnuje zvláštní pozornost programovým záměrům jeho stavebníků. Stopy konkurence katolicismu a protestantismu se pokouší hledat v přípravných fázích stavby luteránského kostela, v jeho celkovém stavebním řešení i vybavení. Dále jsou ověřovány ikonologické vlastnosti architektonického řešení a sledovány osudy chrámu sv. Salvátora po roce 1620, protože katolické využití kostela přináší informace o konfesijních aspektech sakrální architektury a jejím dobovém vnímání. Chrám je zkoumán z hlediska reprezentace konfesijně politických zájmů pražských luteránů.

Wenige Jahre vor Ausbruch des Dreißigjährigen Krieges wurden in Prag zwei lutherische Pfarrkirchen errichtet: die Salvatorkirche in der Altstadt (1611–1614) und die Dreifaltigkeitskirche auf der Kleinseite (1611–1613). In dieser angespannten Situation standen sich in der kaiserlichen Residenzstadt die verschiedenen Konfessionen unmittelbar gegenüber, wobei keine es vermochte, eine eindeutige Vormachtstellung zu behaupten. Vielmehr herrschte in der Stadt eine konfessionelle Konkurrenzsituation, in der dem Kirchenbau als politischem Medium eine bedeutende Signalwirkung zukam. Exemplarisch lässt sich das an den beiden lutherischen Pfarrkirchen ablesen, die in ihren Bau- und Ausstattungsformen als genau kalkulierte Argumentationsfiguren des konfessionspolitischen Anspruchs des Luthertums konzipiert wurden.

Die vorliegende, in zwei Teilen erscheinende Studie zu den beiden lutherischen Pfarrkirchen in Prag, basiert auf der 2003 am Kunsthistorischen Institut der Universität Leipzig entstandenen Magisterarbeit des Autors. Sie unternimmt eine umfassende Rekonstruktion des Bauprozesses der Salvator- und der Dreifaltigkeitskirche, betrachtet vor allem die ikonologischen Inhalte und konfessionspolitischen Bedeutungsschichten dieser Kirchengebäude und ihrer Ausstattungen.

Die Lutheraner waren im Königreich Böhmen erst durch den Majestätsbrief Rudolfs II. von 1609 in die Lage versetzt worden, eigene Kirchenbauten zu errichten. Bereits kurze Zeit später begannen in Prag begannen die beiden Gemeinden links und rechts der Moldau mit den Planungen und dem Bau aufwendiger Pfarrkirchen. Sie entschieden sich dabei für bauliche Lösungen, bei denen politische Inhalte durch Gestaltungszipitate transportiert wurden. Die Altstädter Lutheraner griffen für ihre Salvatorkirche z.B. auf Formen zurück, die in Prag erst wenige Jahre zuvor an der von Kaiser Rudolf II. gestifteten St. Rochus-Kapelle verwendet worden waren. Diese Übernahme kann zunächst als Loyalitätsgeste gegenüber dem Landesherren verstanden werden, dessen Herrschaftszeichen auch im Innenraum der lutherischen Pfarrkirche angebracht wurden und den der Gemeindevorstand über das Vorhaben durch Übersendung eines Modells informierte. Mit der Adaption von Architekturformen der katholischen St. Rochus-Kapelle und ihrer Steigerung sollte gleichzeitig eine Ebenbürtigkeit wenn nicht sogar eine Überlegenheit des Luthertums manifestiert werden. Zum Verständnis dieser Programmatik werden in der vorliegenden Untersuchung Schriftquellen in den Blick genommen, die parallel zum Baugeschehen entstanden: Festpredigten, Berichte über Inszenierungen herausragender Feierlichkeiten, Finanzierungsunterlagen, Quellen zur äußeren und inneren Situation der Gemeinde. Thematisiert werden dabei auch die methodischen Probleme, die bisherige Sichtweisen der Kunstgeschichte auf den Kirchenbau der Frühen Neuzeit unter konfessionellem Vorzeichen mit sich bringen. Die vorgeprägten Topoi vermeintlich eindeutig unterscheidbarer katholischer und protestantischer Sakralarchitekturen wie Bildkulturen lässt

sich für die Zeit um 1600 nicht aufrecht erhalten, was exemplarisch anhand der Altstädter Salvatorkirche gezeigt wird.

Neben ikonologischen Aspekten widmet sich die Studie auch der Politik hinter der Bauvorbereitung. Eine zentrale Frage dabei ist die der Finanzierung. Hatte sich im ausgehenden Mittelalter das Ablasswesen als hauptsächliche Finanzierungsstrategie im Bereich des Kirchenbaus etabliert, so schien dieser Weg der kollektiven Mittelbeschaffung nach der Reformation durch die Ablasskritik Martin Luthers zunächst verschlossen. Ein Jahrhundert nach der Reformation waren es die Prager Lutheraner, die erstmals eine europaweite Spendensammlung zugunsten eines lutherischen Kirchenbauvorhabens veranstalteten. Den Auftakt dieser Aktion bildete eine Predigtfolge des Pfarrers Matthias Hoë von Hoënegg über den Tempelbau in Jerusalem von dem ausgehend er Parallelen zog zur Situation der Altstädter Gemeinde. Diese Predigten, die schon kurz darauf in gedruckter Form erschienen und dadurch überregional rezipierbar waren, können als ein bewusst gewähltes Instrument im Prozess der Mitteleinwerbung verstanden werden.

In einem zweiten Schritt begann der Gemeindevorstand mit Hilfe von Bittschreiben bei lutherischen Landesherren und Stadträten in ganz Mitteleuropa um Spenden zu ersuchen. Schließlich schickte die Gemeinde in einem dritten Schritt mehrere Gesandte aus, die auf mehrjährigen Reisen durch Europa große Summen für den Altstädter Kirchenneubau sammelten. Für diese aufwendige Form der Mittelbeschaffung nutzte man das personelle Netzwerk der protestantischen Union und verstand es, die unentschiedene konfessionelle Situation des Lutheriums argumentativ für die eigenen Interessen zu verwenden, so dass ein möglichst repräsentatives Auftreten durch den Kirchenneubau in Prag als ein Anliegen der gesamten Konfessionsgemeinschaft erscheinen musste.

Eine konfessionellen Abgrenzung vollzogen die Altstädter Lutheraner nicht unmittelbar über die Architektur ihres Gotteshauses, sondern über dessen Ausstattung. Ihre Programmatik wurde im Rahmen zweier Weihpredigten ausgelegt. Dass Kirchengeschichtungen im Gegensatz zu Architekturformen in den Jahrzehnten um 1600 bereits einer stärkeren konfessionellen Codierung unterliegen konnten, zeigt sich gerade im Fall der Salvatorkirche. Nach dem Sieg der katholischen Truppen am Weißen Berg wurde das Gotteshaus auf Befehl Kaiser Ferdinands II. 1622 beschlagnahmt und dem Paulanerorden übergeben, der es zur Klosterkirche umgestaltete. Dafür wurden zunächst lediglich Veränderungen an der Ausstattung, nicht aber an der Architektur vorgenommen. Der Bereich der Sakralarchitektur war um 1600 noch weitgehend von überkonfessionellen Vorstellungen geprägt, die zum einen auf gemeinsamen spätmittelalterlichen Traditionen beruhten, zum anderen aber auch auf einem allen Konfessionen gleichermaßen eigenen Modernisierungsbestreben, was im zweiten Teil der Studie am Beispiel der Dreifaltigkeitskirche noch zu zeigen sein wird.

Praha za saského vpádu v letech 1631 a 1632

Oldřich Kortus

Autor se v předkládaném příspěvku zabývá situací v pražských městech v době od konce října roku 1631 do konce května roku následujícího, tzn. epizodickou událostí třicetileté války, která je v dobových pramenech nazývána jako tažení do Čech (Feldzug in Böhmen). Na základě literatury, edic a řady dosud neznámých pramenů z Rakouského státního archivu (Österreichisches Staatsarchiv Wien) a ze Saského státního archivu v Drážďanech (Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden) líčí nejprve situaci v pražských městech před příchodem saské armády pod velením Jana Jiřího z Arnimu na Boitzenburgu. Ze zachovaných zpráv z první poloviny listopadu roku 1631 je zřejmá nejistota a strach pražských radních a měšťanů z přibližujícího se saského vojska.

Staroměstští měšťané si stěžovali císaři na chování velícího generála v Čechách dona Baltazara hraběte de Marradas, na útěk místodržících a pražské císařské posádky. Měšťané hledali radu a pomoc také u Albrechta z Valdštejna, který také hodlal Prahu opustit. Radním sdělil, že Arnim nebude město dobývat bez předchozí výzvy ke kapitulaci. Ke zklidnění situace nepřispěly bouře městské chudiny, která se ozbrojena srocovala na náměstích a vyhrožovala pleněním klášterů a bohatých měšťanských domů. Radní přijali účinná opatření, a tak se jim podařilo zabránit násilí, rabování a nepokojům.

Po Arnimově příjezdu, dne 15. listopadu 1631, bylo hlavní město království vzdáno na základě podmínek, jež sestavili společně radní všech tří pražských měst. Podpis kapitulace saská strana několik dní oddalovala. Po jejím podepsání dodržovali Sasové stanovené body smlouvy jen tehdy, když to bylo pro ně samotné výhodné. Saská soldateska se dopouštěla různých excesů a nutila měšťany k placení kontribucí a k dodávkám potravin. V tomto směru se situace zhoršila po 20. listopadu, kdy do Prahy zavítal sám saský kurfiřt Jan Jiří I., který se ubytoval v malostranském paláci knížete z Liechtensteinu. Měšťané museli zásobovat kurfiřtský dvůr velkým množstvím nejrozmanitějších potravin, jak se dozvídáme z díla Jana Beckovského, který pro své sepsání použil dnes nezvěstné zápisky přímého svědka událostí, staroměstského kancléře Jakuba Včelína.

Pražané si na chování saských vojáků stěžovali Arnimovi a také saskému kurfiřtovi, kterého žádali, aby byla část vojska odvedena pryč z Prahy, čímž by se zabránilo nejen hrozícímu nebezpečí epidemie mezi měšťany a samotnými vojáky, ale i nepokojům. Kurfiřta také žádali, aby se za ně přimluvil u císařského dvora, protože vzhledem k nastalé situaci by mohli upadnout do podezření ze zrady a mohla by jim hrozit pokuta nebo konfiskace majetku. Kurfiřt přislíbil, že část armády bude přesunuta do mimopražských kvartýrů, a uklidňoval měšťany, že se ze strany císaře nemusí obávat žádných pokut a trestů. Strach z císařské nemilosti se v dobových pramenech z doby přítomnosti saských vojsk v Praze objevuje často. Rozmluva konšelů s Arnimem a kurfiřtem ohledně snížení počtu vojska v Praze neměla žádný účinek. Vojenské jednotky vstupovaly do města a opouštěly Prahu podle potřeby. Dne 16. prosince opustil hlavní město království saský kurfiřt spolu se svým doprovodem.

Čtyři dny před koncem roku byli z Prahy vypovězeni členové řádu Tovaryšstva Ježíšova, na což si stěžoval generální vikář pražského arcibiskupa Vilém Acker, neboť tento krok byl v rozporu s uzavřenou smlouvou o vzdání Prahy. Klementinskou kolej na čas obsadili pauláni, kteří byli ze svého kláštera vyhnáni.

Ve špatné situaci se neocitli pouze pražští katolíci, ale i ostatní lidé přítomní ve městě, včetně saské posádky. Špatné živení vojska vedlo k šíření chorob. Nejspíše na mor zemřel dne 14. února 1632 jeden z pražských velících plukovníků Jan Jiří hrabě ze Solmsu. Stav saské armády dokresluje několik stížností na poměry ve vojsku. Saští vojáci trpěli hladem, zimou, chodili otrhaní a bez bot a saské jednotky následkem chorob prořídly. Vyhladovělé a nedisciplinované mužstvo se snažil plukovník Vavřinec z Hofkirchen pacifikovat přísnými

tresty, ale to nebylo příliš účinné. Vydal přísný zákaz loupení v pražských domech, ale ten nebyl dodržován; soldateska se zmocnila například majetku kardinála Harracha či sudů s Valdštejnovým vínem.

Koncem dubna se Albrecht z Valdštejna vydal na pochod s nově naverbovanou císařskou armádou a rychle se blížil k Praze. Sasové se pokusili o zorganizování obrany, ale když zjistili, že město neudrží, začali zběsile loupit a drancovat, bez ohledu na dříve poskytnutou salva guardiu. Vyloupili arcibiskupský palác, domy kardinála Dietrichsteina, hraběte Slavaty, hraběte Michny a svatovítského probošta. Část saské armády Prahu opustila a odtáhla do Roudnice nad Labem.

Dne 24. května přitáhl Valdštejn před Prahu a vyzval Sasy, aby se vzdali. Ti odpověděli, že se chtějí bránit do posledního muže, a tak se vévoda přichystal k útoku. Následujícího dne Sasové po téměř tříhodinovém boji kapitulovali poté, co se vzdala posádka na Pražském Hradě. Císařští se následně zmocnili všech pražských měst.

Se saskou armádou přijeli do Prahy také čeští pobělohorští exulanti v čele s Jindřichem Matyášem hrabětem z Thurnu. Hlavním iniciátorem všech exulantských akcí byl ambiciózní duchovní z Pirny, exulant Samuel Martinius z Dražova, původně v Praze působící u sv. Haštala. Z jeho podnětu se luteránští kněží zmocnili chrámu sv. Víta na Pražském hradě, ale na rozkaz kurfiřta museli chrám brzy opustit. Luteránští duchovní adresovali českým stavům žádost o navrácení kostelů, ve kterých se dříve konaly bohoslužby podle české konfese. S jejich druhou žádostí o obnovení konzistoře nebyli stavové příliš srozuměni.

Zásadní krok, který vedl k postupnému zabírání pražských kostelů luterány, učinil hrabě Thurn, když ze své vlastní moci uvedl na faru Týnského chrámu asi 30 evangelických duchovních. Do rukou evangelíků se v Praze dostalo 24 kostelů. Dalším svévolným krokem ze strany navrátilších se exulantů bylo okázalé sejmutí jedenácti lebek mužů popravených roku 1621 z Mostecké věže a jejich pohřbení na neznámém místě první adventní neděli roku 1631. Konšelé a purkmistři Starého Města proti těmto exulantským aktivitám, o nichž neměl ponětí ani Arnim a ani kurfiřt, protestovali. Vše proběhlo z vlastní iniciativy exulantů. Také již zmíněný Vilém Acker protestoval u kurfiřta i u pražských radních proti aktivitám exulantů a porušování kapitulační smlouvy. Radní Ackerovi slíbili, že budou exulantům klást odpor, ten však nebyl vůbec nic platný. Samuel Martinius z Dražova byl zvolen administrátorem dolní konzistoře a proboštem Karlovy koleje. Evangelická aristokracie a měšťané svolali do Karlovy koleje zemský sněm. Nevíme, co bylo obsahem jednání sněmu, pravděpodobně se hovořilo o restauraci stavovské monarchie.

Nejradikálnějším činem bylo uloupení uctívaného mariánského obrazu z kostela ve Staré Boleslavi. Plukovník Hofkirchen nechal obraz vystavit na Staroměstském náměstí ke všeobecnému posměchu a při odchodu z Prahy jej odvezl s sebou do Saska.

Exulanti se ujímali svého bývalého majetku i statků katolíků a jejich domy a paláce důkladně vydrancovali. Navrátilší se exulanti se také zmocnili úřadu zemských desk, České komory a purkrabského soudu, které nechali zamknout a zapečetit. Tímto jednáním rovněž porušili kapitulační smlouvu, což byl jeden z důvodů, proč nemohli očekávat podporu ze strany saského kurfiřta. Jan Jiří I. stál na opačné straně. Vše, co činil, dělal s ohledem na císaře nebo ve svůj vlastní prospěch. Politický převrat se z vůle kurfiřtovy nekonal a konat nemohl. Exulanti byli ve svých představách a snech zcela osamoceni a za dané situace je bez další podpory nemohli sami realizovat.

Saský vpád nepřinesl v Praze žádné trvalé změny. Pražští měšťané osvědčili svoji věrnost císaři, církvi, politickým, náboženským a vojenským poměrům pobělohorské doby, které zůstaly do budoucna fakticky nezměněny.

Institucionální a ekonomické podmínky Stavovského divadla v první polovině 19. století

Hana Zimmerhaklová

Příspěvek se soustředí na Stavovské divadlo v Praze v první polovině 19. století. Problematice ovšem není zkoumána z hlediska vývoje dramatického umění. Text usiluje o vhléd do organizace a hospodaření divadelního komplexu. Takové zpracování jednak umožňuje bližší pochopení fungování umělecké instituce a jednak ukazuje některé interakce mezi divadlem a obecnostem – problematika pak dostává taktéž společenský rozměr.

Studie představuje Stavovské divadlo jako scénu mající své kořeny v ideálech osvícenství, seznamuje i s vlastníky divadla, kterými se ke konci 18. století staly české zemské stavy. Obě skutečnosti byly určující pro programovou skladbu, ovšem jako neméně závažný faktor se při výběru repertoáru projevoval i ekonomický aspekt, který zákonitě do koncepce prestižní divadelní scény zasahoval. Ryze komerční podobu scény se snažila regulovat dozorcí divadelní komise, která byla prodlouženou rukou majitelů. Strategii divadelních podnikatelů však nebylo možno zcela omezit, protože divadlo svým nájemcům, hercům a dalšímu personálu zajišťovalo obživu a tudíž mělo být rentabilní. Výnosnost však byla někdy v zásadním rozporu s uměleckou úrovní. Tento protiklad se projevoval zejména v případě her české provenience, které v první polovině 19. století nacházely svého diváka především v řadách lidového publika. Jejich umělecká hodnota byla proto do velké míry podřízena poutavosti a zábavnosti.

Konkrétní řešení praxe se snaží objasnit druhá část příspěvku. Vyrovnat se s výše uvedenými okolnostmi znamenalo pro divadelního ředitele nelehký úkol, přičemž nastíněná rozporuplnost divadelního provozu Stavovské scény nebyla v rámci hospodaření jediným problémem. Do chodu zasahovaly i vnější činitelé – např. konkurence, roční doba atd. Průběh a vývoj ekonomické situace Stavovského divadla v první polovině 19. století však není možné zmapovat celkově a souvisle, neboť k tomu se nedostává potřebného množství pramenů. Lze však podniknout sondy do určitých období nebo sezon a udělat si tak představu o ziscích a nákladech a o tom, které faktory byly při podnikání ve Stavovském divadle důležité a které nikoli. Taková rekonstrukce umožňuje taktéž nahlédnout do ekonomického zázemí divadelních ředitelů a herců, a tím částečně odkrývá i jejich sociální postavení.

Závěrem upozorníme na skutečnost komplikující podnikatelské představy o provozu scény, které přetrvávaly i v době, kdy se kvalita českých her začala zvyšovat a kdy byl český divák stále více neopomenutelný. Jisté pokračování rozporuplnosti koncepce Stavovského divadla tím dostalo další rozměr, neboť do chodu divadla vstoupil nový faktor – potřeba najít rozumný kompromis mezi tím repertoárem domácí provenience, v němž byl potenciál české publikum kultivovat, a tím, který měl českého diváka do divadla prvoplánově přilákat.

Politika pražské radnice v oblasti tělovýchovy a sportu do roku 1938

Tomáš Jelínek

Sport a tělovýchova mají dlouhou tradici, ale teprve moderní doba jim dala dnešní tvář. Současný způsob pěstování těla, ať již individuální nebo týmový, systém sportu a trávení volného času jsou pevně spjaty se současným způsobem života moderní průmyslové společnosti. Jako první se začala rozvíjet tělovýchova, a to jak teoreticky v gymnastických systémech 19. století, tak prakticky budováním masových organizací, jako byly německé Turnvereiny nebo český Sokol. Sport a jeho pojetí pohybových aktivit přichází později a těží především ze svého zábavného charakteru. Od konce 19. století se v českých zemích rozvíjejí obě jeho větve. Nejdříve aktivní, kdy se účastníci zaměřují hlavně na aktivní provozování sportu, a posléze pasivní, kdy vznikají mohutné profesionální organizace těžící z jeho zábavné složky. Masový rozvoj tělovýchovy i sportu byl posléze umožněn moderními politickými a sociálními výdobytky; stále širší skupiny obyvatelstva se postupně zbavovaly starostí o bezprostřední uhlájení existence a objevovaly finanční a časové rezervy, které mohly investovat jinam než do pracovních záležitostí. Tak se objevuje prostor pro rekreaci a zábavu u stále nižších sociálních vrstev a tělovýchova a sport přestávají být záležitostmi aristokracie a dobře situovaných středních vrstev. Proto pražské zastupitelstvo začíná tato oblast zajímat mnohem později, a to hlavně ze sociálního hlediska. První bylo plavání, které nebylo považováno pouze za rekreaci, ale za užitečnou dovednost, potřebnou i z vojenského hlediska. Další byl tělocvik jako zdravotní záležitost především u dětí pocházejících ze slabších sociálních vrstev a žijících v nezdravém prostředí průmyslových předměstí.

Spolupráce s největší tělovýchovnou organizací Sokolem měla politický podtext. Praha svým mohutným hospodářským a kulturním potenciálem podporovala nejen pražské sokolské organizace, ale též ostatní sokolské jednoty v Čechách a na Moravě a dle možností i v ostatních slovanských zemích. Se vrůstající masovostí Sokola a jeho mezinárodními kontakty vzrůstal význam této organizace a také její spolupráce s městem Prahou. Vrcholem činnosti Sokola podporovaného Prahou byly slety, které zároveň upevňovaly mezinárodní postavení Prahy jako centra českého národa. Praha v této době aspirovala na vůdčí postavení mezi slovanskými menšinami.

Sport byl zpočátku považován za soukromou záležitost dobře situovaných vrstev, a proto se jí radnice zabývala pouze v případech, kdy bylo třeba její nějakým způsobem z hlediska bezpečnosti či veřejného pořádku regulovat. Intenzita mezinárodních kontaktů jednotlivých sportovních odvětví se zvyšovala, což pražské zastupitelstvo nemohlo dost dobře ignorovat, a proto začínají být počátkem 20. století stále častěji navazovány kontakty s jednotlivými sportovními organizacemi. Klub nebo svaz obvykle oznámil, že chystá významné závody, nejlépe s mezinárodní účastí, a pozval starostu a městské zástupce nebo je požádal o převzetí protektorátu. Starosta pak dle významu organizace a po posouzení reprezentativnosti zahraničního zastoupení oznámení buď pouze vzal na vědomí, nebo se zdvořile omluvil. Pokud rada usoudila, že akce nebo organizace je dostatečně významná, byla jmenována delegace, nebo dokonce sám starosta přijal pozvání či protektorát. Nato většinou následovala subvence ve výši 100,- K, při významných akcích až 500,- K. S rozvojem sportu se rozšiřovaly i formy podpory. Město klubům poskytovala levně pozemky pro hřiště a tréninkové prostory a sály v obecních budovách pro slavnostní příležitosti nebo věnovalo ceny pro vítěze. Zahraniční hosté byli vítáni na radnici, byli obdarováni propagačními brožurami o Praze a českých zemích a byli zváni na prohlídky pražských měst přepychovými salonními vozy pražských drah. Zvláště významné byly v tomto směru zahraniční výpravy hlavně sokolských sportovců, s jejichž pomocí byli Češi jako národ pro svět objevení. V tomto směru byla tak nesmírně důležitá spolupráce s Mezinárodním olympijským výborem, která vyvrcholila před první světovou válkou vzájemným udělováním poct. Za tuto spolupráci

byla pak Praha odměněna tím, že se v ní v roce 1925 konalo zasedání Mezinárodního olympijského kongresu. Praha, která měla bohaté zkušenosti s pořádáním velkých sportovních akcí ve formě sletů, se nabídla dvakrát k organizaci olympijských her, a to v roce 1920 a 1927.

Vznikem samostatného československého státu se situace rozhodným způsobem změnila. Češi se stali většinovým národem a měli vlastní státní reprezentaci. Velká očekávání sportovních organizací ohledně podpory ze strany státu se nenaplnila, neboť státní politika v oblasti tělovýchovy a brannosti byla ovládnuta sokolskou organizací, a většina státních dotací byla tudíž udělována Sokolu a částečně též ostatním státotvorným tělovýchovným organizacím, jako byly DTJ a Orel. Proto se roku 1927 sportovní veřejnost znovu obrátila na město Prahu s řadou požadavků. Některým se město pokusilo vyhovět. Výsledkem bylo například vybudování Zimního stadionu na Štvanici. Jiné záměry – jako vybudování Národního stadionu v Braníku – se nepodařilo uskutečnit. Město podporovalo sportovní organizace podobnými prostředky jako dříve, jenže nyní byly subvence a ostatní formy podpory častější a oproti předválečným letům byly poskytovány i na méně významné akce. Vzhledem ke vzrůstající četnosti těchto žádostí, rostoucímu počtu organizací a počtu jejich členů si město počátkem třicátých let vytvořilo zvláštní orgán pro podporu sportu a spolupráci s nejvyššími sportovními organizacemi ČVV (Československý všesportovní výbor) a ČOV (Československý olympijský výbor) – Sportovní komisi. I když tato komise zdaleka nepracovala v původně plánovaném rozsahu a neměla žádnou možnost svá rozhodnutí prosazovat, přesto byla její činnost důležitá a její návrhy byly vzhledem ke své reálnosti téměř vždy schváleny. Komise si tím získala velkou autoritu, byla sportovní veřejností uznávána a spolupráce mezi ní a sportovci byla dávana jako příklad.